

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויצא, תשפ"ה, מספר 1596

חלוקת פרשת ויצא בכתבי יד אשכנזיים לתולדותיה

יצחק ש' פנקובר

הרשימה של הרמב"ם, וקרוב לכך גם בספרד. אך באשכנז,⁵ ואף באיטליה,⁶ אנו מוצאים מחלוקות רבות בין הספרים שלהם לבין הרשימה של הרמב"ם.

פרשת ויצא בכתבי יד מימי הביניים

אשתקד כתבה לאה דיאמנט במאמר⁷ (בעקבות מקור בתוספות השלם, כרך ג, שערך 'גליס'):

בעלי התוספות אומרים: "מיוחדת פרשה זו מכל הפרשיות בתורה שהיא פרשה סתומה, שאין בכל הסדרה לא פתוחה ולא סתומה".

לפי דברים אלה, כשנאמר שויצא היא פרשה סתומה, אין הכוונה שבתחילת הפרשה יש פרשה סתומה, אלא שבתוך כל פרשת ויצא, אין פרשה פתוחה או פרשה סתומה.

נעיין עתה בלשון המקור (תוספות השלם, חלק ג, תשמ"ד, עמ' צ סעיף ח, על פי הספר "חצי מנשה, פירושים על התורה מחכמי ספרד צרפת ואשכנז ... עם הערות מאת מנשה גראסבערג מטרעסטינא", לונדון, 1901):

ויצא יעקב... ולכך פרשה זו סתומה לפי שיצא בצינעה מפני עשו.

תימא הא הרבה פרשיות סתומות [בתחילתן] בתורה, כגון ויגש, וארא, בשלח, תצוה, ויק"פ (=ויקהל, פקודי), שמיני, בלק, ואתחנן, ראה, שופטים, כי תצא.

ונ"ל שכך רצו לומר: מפני מה כל הפרשה סתומה, שאין מתחלת הפרשה עד וישלח שום פרשה לא פתוחה ולא סתומה, מה שאין כן בכל התורה כלה.

לפי דברים אלה, כשנאמר שפרשת ויצא היא סתומה, אין הכוונה שיש שם פרשה סתומה בתחילתה, ובכך היא מיוחדת, שהרי יש הרבה פרשיות בתורה שיש פרשה סתומה בתחילתן, כגון ויגש, וארא, וכו'. אלא לפי מקור זה, המיוחדות בפרשת ויצא היא שאין פרשה פתוחה או פרשה סתומה בתוך כל הסדרה. ונראה שפירוש זה אינו של בעלי התוספות, אלא של המהדיר מנשה גראסבערג ("ונ"ל שכך רצו לומר"). ברם, אין פירושו מדויק, שהרי גם בפרשת מקץ אין פרשה פתוחה או פרשה סתומה בתוך כל הסדרה.

כדי לעמוד על הפירוש הנכון של המשפט ש"פרשת ויצא היא סתומה", יש לעיין בעמ' צא, סעיף טז, בתוספות השלם, חלק ג:

ויצא יעקב, לית פיסקא להאי פרשתא (=בתחילתה), ולא במציעתא כלל, כן ויחי יעקב,

⁵ י' פרץ, לשון ומסורה: אסופת מאמרים, אלקנה ורחובות, הוצאת מכללת אורות ישראל 2019, עמ' 319 - 350.

⁶ אורלית קולודני, "התורה במצחפים ובתיקוני סופרים איטלקיים בתקופת ימי הביניים: נוסח, פרשיות פתוחות וסתומות וצורת השירות", דיסרטציה, אוניברסיטת בר-אילן, 2008, עמ' 219-150.

⁷ דף שבועי לפרשת ויצא, תשפ"ד (מספר 1545).

מבוא

חלוקת התורה לפרשיות פתוחות וסתומות מוכרת מהתלמוד הבבלי:

פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה, סתומה לא יעשנה פתוחה... הרי אלו יגזו (שבת קג ע"ב)

לשון אחר: אי אפשר להחליף בין סוגי הפרשיות בספר תורה, ובוודאי אי אפשר להוסיף או להשמיט פרשיות. הבעיה היא: איך נדע מהן הפרשיות הפתוחות והסתומות שאותן יש ליישם בספר תורה?

הבודק את כתבי היד המזרחיים המדויקים הקדומים (מאות י'-א) רואה שאין אחידות ביניהם בחלוקת הפרשיות בתורה. אומנם יש בהם גרעין משותף, אך יש גם חילופים ביניהם.¹

בבבל טרחו לערוך רשימה עבור הפרשיות בתורה, אבל אפילו שם ציינו מקרים שבהם נהרדעאי חולקים על הרשימה.² כתוצאה מכך ציינו בספרי תורה בגיליון נו"ן סופית (ן) מול פרשיות מסוימות, כדי להצביע שיש שם מחלוקת בחלוקת הפרשה.³

במאה השתים-עשרה כתב הרמב"ם (משנה תורה, הל' ספר תורה ח, ד), שהוא מצא חילופים בין הספרים בחלוקת הפרשיות הפתוחות והסתומות בתורה. ומכיוון שחלוקה לא נכונה של הפרשיות פוסלת את הספר לקריאה בציבור, טרח הרמב"ם להעתיק לתוך חיבורו רשימה של כל הפרשיות בתורה (וכן את צורת השירות, שמ' ט"ו, דב' ל"ב). את רשימתו הוא סמך על התנ"ך שהגיה בן אשר (שם), וכפי שהראו החוקרים, כוונתו לכתר ארם צובה.⁴

דוגמאות למחלוקות שראה הרמב"ם בחלוקת הפרשיות נמצאות בשרידים של שישה ספרי תורה מדרום איטליה, מן המאה העשירית בערך. חלוקת הפרשיות בהם אינה תואמת בחלקה את החלוקה שבכתר ארם צובה.

בימי הביניים נותרו מחלוקות באשר לחלוקת הפרשיות הפתוחות והסתומות; בתימן הלכו בעקבות

* פרופ' י' פנקובר הוא מומחה בין לאומי בכ"י מקראיים ומסורה, חיהר שמונה ספרים ומאמרים רבים והרצה במחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ יצחק ש' פנקובר, "כתב-יד ירושלמי של התורה מן המאה העשירית שהגיהו מישאל בן עוזיאל (כתב-יד 3ק)", תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 49-74, במיוחד עמ' 73.

² ראו: יוסף עופר, "רשימה בבליית של פרשיות פתוחות וסתומות בתורה", משאת אהרן, מקרים בלשון מוגשים לאהרן דותן, עורכים: מ' בר-אשר, ח"א כהן, ירושלים תש"ע, עמ' 392-424.

³ Jordan S. Penkower, "The 12th-13th Century Torah Scroll in Bologna: How it Differs from Contemporary Scrolls", The Ancient Sefer Torah in Bologna, Features and History, ed. Mauro Perani, Leiden 2019), pp. 135-166 (esp. pp. 144-161).

⁴ יצחק ש' פנקובר, נוסח התורה בכתר ארם-צובה, רמת-גן 1992, עמ' 32-55.

במאה החמש-עשרה, אלא שר' יום טוב קובע שיש עתה ללכת לפי רשימת הרמב"ם.

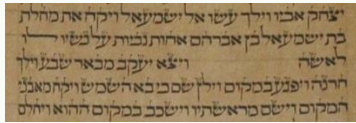
כתוצאה מהפוסקים האשכנזיים המאוחרים, וכתוצאה מהמצאת הדפוס וכן דברי חכמים כמו מנחם די לונזאנו, בעל אור תורה, וידידה שלמה נורצ'י, בעל מנחת שי, האשכנזים (והאיטלקים) החליפו את המסורת שלהם בחלוקת הפרשיות הפתוחות והסתומות בתורה, ועתה כתבו הסופרים את הפרשיות בספרי התורה בהתאם לרשימת הרמב"ם. לדוגמה, עתה כבר לא כתבו את תחילת פרשת ויצא ללא רווח, אלא כתבו שם פרשה סתומה, וכך נוהגים עד היום הזה.

כתוצאה מהשינוי מן המסורת האשכנזית הישנה (ויצא - סתומה מכול וכול) למסורת האשכנזית החדשה, המתאימה לרשימת הרמב"ם (ויצא - סתומה), נוצרה בעיה בספרי תורה אשכנזיים ואיטלקיים שנכתבו לפי המסורת הישנה. שהרי עתה ספרי התורה הישנים לא היו מקובלים לשימוש בקריאת התורה בבית הכנסת. הפתרון לבעיה זו היה לתקן את חלוקת הפרשיות בספר התורה; היינו מחיקת מילים וכתובתן מחדש כדי להתאים את חלוקת הפרשה לרשימת הרמב"ם. ניתן לראות תיקונים כאלה במיוחד בספרי תורה איטלקיים שנכתבו לפי המסורת האשכנזית או האיטלקית הישנה, ושהמשיכו להשתמש בהם אף לאחר הפסיקה לנהוג לפי רשימת הרמב"ם.

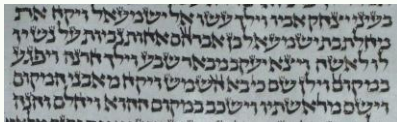
נמצא, שהיום יש אחדות בפרשיות הפתוחות והסתומות בספרי תורה אשכנזיים, ספרדיים, ואיטלקיים. כפי שראינו, זאת כתוצאה מתהליך שבו שינו האשכנזיים והאיטלקיים מהמסורת הקדומה שלהם למסורת שברשימת הרמב"ם.

חלוקת פרשת ויצא בספרי תורה שונים:

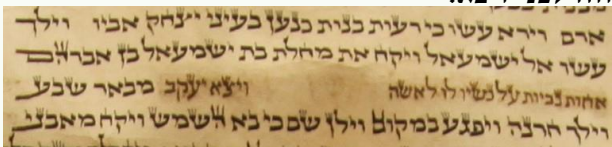
- (1) ספר תורה ספרדי, מאה י"ג (מאוסף ג'קי ספרא, 044 (JUD) – פרשה סתומה (בהתאם לרמב"ם)

- (2) ספר תורה אשכנזי, מאה י"ג (ברלין, ספריית המדינה Or. fol. 1216) – אין פרשה

- (3) ספר תורה איטלקי (טורינו), יש תיקון: ויצא – אין פרשה < פרשה סתומה (בהתאם לרמב"ם). בהתחלה לא היה רווח לפני ויצא; אחר כך מחקו 8 מילים וכתבו אותן בצמצום כדי שיהיה רווח לפני ויצא.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

לית לה פיסקא (=בתחילתה), לפי שיצא יעקב
בהחבא מפני עשו ללמוד תורה לפני עבר.

לשון אחר, "פרשת ויצא היא סתומה" פירושה כאן: **תחילת פרשה ויצא סתומה מכול וכול**; אין שום רווח בתחילתה. וכך גם בתחילת פרשת ויחי. ועוד, בפרשת ויצא אף באמצעותה היא סתומה מכול וכול (וכך הדבר באשר לפרשת מקץ).

גם אחרים טעו בהבנת המשפט "ויצא היא פרשה סתומה". בעל הטורים אומר: "ויצא יעקב, יש אומרים שפרשה זו סתומה, והטעם לפי שיצא בסתר וברח בהחבא", ו' רייניץ במהדורתו של בעל הטורים מפרש: "היינו שבכל הפרשה אין פתוחות או סתומות". ברם, כוונת בעל הטורים היא, שיש אומרים **שתחילת פרשה ויצא סתומה מכול וכול**, היינו, שאין שום רווח בתחילתה (ואין כוונתו כאן לתופעה ביחס לאמצע הפרשה).

החוקרים שלעיל פירשו את המשפט ש"פרשת ויצא היא סתומה", ביחס לאמצע הפרשה ולא לתחילתה, משום שהם לא הכירו את המציאות שבכתבי היד האשכנזים של ימי הביניים. הבודק את כתבי היד האשכנזים הקדומים של ימי הביניים (כולל ספרי תורה), ימצא שאין שום רווח בתחילת פרשת ויצא, בדומה לתחילת פרשת ויחי. וזאת בניגוד לכתבי היד המזרחיים ולכתבי היד הספרדיים; שם יש פרשה סתומה בתחילת פרשת ויצא. כתוצאה מהחלוקה בכתבי היד האשכנזיים, בעלי התוספות חידשו צרור של דרשות על תחילת פרשתנו, מדוע פרשה זו סתומה (מכול וכול).⁸

בכתב היד האשכנזי, ברלין Or. 1-4, בתחילת פרשת ויצא, ישנה הערת מסורה המסכמת את המציאות בכתבי היד האשכנזיים:

- (1) ב' פרשיות דלית בהון פיסקא ברישיהון ויצא ויחי,
- (2) וב' פרשיות דלית בהון פיסקא בגוין[הון כלל ויצא ויהי מקץ.

חלוקה זו ביחס לתחילת פרשתנו אינה חידושם של סופרי אשכנז, שהרי אנו מוצאים אותה כבר ב"הלכות קצובות"⁹ "ויצא יעקב ויחי יעקב אין להם פרשה כל עיקר (=בתחילתו), לא פתוחה ולא סדורה". וכן כבר בספר תאג'י, מימי גאוני בבל (כ"י

אוקספורד d 33, 8^v): "תרתין פרשייתא דלית להון פיסקא לא סתום ולא פתוח, ויצא יעקב ויחי יעקב". ובנוסח אחר של ספר תאג'י (כ"י סנקט פטרבורג, Evr. 156 II C): "תרתין פרשיות לית בהון לא פתוח ולא סתום, ויצא יעקב ויהי מקץ".

לדעתנו, ספר תאג'י המקורי כלל את שני המשפטים שלעיל, אבל מטעם "הדומות" דילגו המעתיקים על אחד מהמשפטים.

פרשת ויצא בכ"י אשכנזיים בסוף ימי הביניים ואילך
בסוף ימי הביניים היו פוסקים אשכנזיים שקבעו שיש ללכת עתה לפי רשימת הפתוחות והסתומות של הרמב"ם ולא לפי ספרי התורה האשכנזיים החולקים על רשימה זו. וכך ר' יום טוב ליפמן מילהויזן, במאה החמש עשרה, בתיקון ספר תורה שלו (כ"י אוניברסיטת קולומביה, X893 Ab 81, ס' 16460, כט ע"א) מעיד על תיקון סופרים אשכנזי, בעניין הפתוחות והסתומות, שחוזר לר' יהודה החסיד (מחצית השנייה של המאה השתים עשרה). ר' יו"ט מציין שרוב הספרים הטובים שבסביבתו האשכנזית כתובים לפי התיקון ההוא; וכוונתו ל ס פ ר י ה ת ו ר ה הטובים. ר' יו"ט ממשיך ומדגיש שבאשר לפרשת ויצא, אין פרשה (פתוחה או סתומה) בכלל בתיקון ההוא, ואף צוין במפורש בתיקון, ש"ויצא" סתומה מכול וכול, בלי הפסק. לשון אחר, חלוקה זו ללא פיסקא בתחילת ויצא, הייתה נחלת רוב ספרי התורה האשכנזיים הטובים שבסביבת ר' יו"ט

8 ראו למשל את הדרשות בתוספות השלם, חלק ג, שערך י' גליס.
9 מאה ט? מהדורת מ' מרגליות, ירושלים 1942, עמ' 159.